

РОЗДІЛ

4

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

УДК 37.07:005.95

Приходько В. М.

АНДРАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито андрагогічні аспекти психологічної підготовки науково-педагогічних працівників закладів післядипломної педагогічної освіти. Проаналізовано погляди вітчизняних та зарубіжних науковців на дієві підходи до психологічної підготовки працівників закладів післядипломної педагогічної освіти в сучасних умовах. Розглянуто психологічні умови, що забезпечують ефективність підготовки науково-педагогічних працівників закладів післядипломної педагогічної освіти.

Ключові слова: науково-педагогічні працівники, психологічна підготовка, післядипломна педагогічна освіта.

Післядипломна педагогічна освіта є важливим інструментом розвитку системи освіти України в певний період загалом і, відповідно, соціальних перетворень на якісно новому рівні, одним із основних важелів цивілізаційного поступу й економічного розвитку, реальною гарантією забезпечення особливих вимог до науково-педагогічних кадрів системи післядипломної педагогічної освіти, які мусять не просто передавати знання, відповідні технології та техніки роботи, але й являти собою взірць професіоналізму, майстерності, компетентності, творчого ставлення до вдосконалення власної професійної діяльності та особистісного розвитку.

Саме ж викладання має бути організованим не як трансляція інформації, а як комплекс професійного та особистісного розвитку в умовах постійних соціальних змін на засадах: а) особливостей професійної самосвідомості викладача закладу післядипломної педагогічної освіти (уявлення викладача про себе, як відображення себе як суб'єкта професійної діяльності, усвідомлення себе в системі власної професійно-викладацької діяльності, у системі професійно-педагогічного спілкування та в системі уявлень про свій викладацький статус як професіонала); б) педагогічного професіоналізму (високий рівень фахового (предметного) і педагогічного мислення, культура професійного мислення, творчий характер викладацької діяльності; організаторські здібності, дидактичні здібності, ~~серпень 2015~~ ~~Від МНО~~ ~~2015~~

мовні здібності, комунікативні здібності); в) мистецтва викладача (висока ерудиція, володіння педагогічними технологіями і методами навчання); г) педагогічна майстерність (висока професійна компетентність у психолого-педагогічній і власне предметній сферах; уміння репродукувати на високому рівні професійні знання, уміння та навички; результативність педагогічної діяльності); д) педагогічного артистизму як здатності керувати і виявляти арсенал своєї експресивної виразності (уміння викладача реалізувати мотиваційну, мобілізаційну, атракційну (лат. *attractio* – приваблення, притягування), стимулювальну, фасилітаторську функції артистизму і авторитету викладача післядипломної педагогічної освіти (доброта, чуйність і педагогічний такт, загальний високий інтелект, широка ерудиція і глибокі знання, здатність до професійного співробітництва, емпатійного розуміння поведінки кожного слухача; справедливість у вимогах і оцінках).

Тому актуальною є спеціальна психологічна підготовка науково-педагогічних працівників закладів післядипломної педагогічної освіти до роботи в системі ПО, яка на сьогодні здійснюється лише фрагментарно за відсутністю науково-методологічного обґрунтування її змісту.

Актуальність психологічної підготовки науково-педагогічних працівників закладів ПО (і не тільки) зумовлена також, як наголошується в Проекті "Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років", старінням педагогічних кадрів, недостатнім припливом молодих спеціалістів, зниженням якості педагогічних кадрів і кризою педагогічної освіти, професійною деградацією частини вчительських кадрів, зниженням якості освіти та падінням рівня знань і вмінь учнів, моральним старінням¹.

Слід зазначити, що окремі аспекти досліджуваної проблеми вже були предметом уваги науковців. Так, визначено концептуальні підходи до професійного розвитку особистості як суб'єкта власної життєдіяльності загалом і, зокрема, у процесі професійної діяльності [1; 9], положень, що розкривають основи психологічної підготовки особистості до професійної діяльності [4], психології освітнього менеджменту [6]; особливостей організації післядипломної педагогічної освіти в сучасному полікультурному суспільстві [4; 7; 9].

Водночас, проблема психологічної підготовки науково-педагогічних працівників закладів післядипломної педагогічної освіти, попри всю її актуальність, не виступала предметом спеціального дослідження.

Отже, **мета нашої роботи** полягає у визначенні андрагогічних аспектів психологічної підготовки науково-педагогічних працівників закладів післядипломної педагогічної освіти.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Сутність психологічної підготовки особистості до професійної діяльності розглядається в межах різних підходів, у яких дослідники акцентують увагу на різних аспектах психологічної підготовки, пов'язуючи її з поняттями: "готовність", "підготовленість", "навчання", "розвиток професійної якості" та ін.

У межах суб'єктного підходу (К. О. Абульханова-Славська, А. В. Брушлинський, В. І. Слободчиков та ін.) психологічна підготовка розглядається як передумова цілеспрямованого розвитку суб'єктності.

Так, К. О. Абульханова-Славська [1] зазначає, що людина не може просто жити та виконувати свою роботу, вона повинна знайти мету, з якою співвідносяться робота і професія, а головне – її дії в професії повинні зайняти важливе місце в системі життєвих смислів, бути органічно вбудованими в загальну систему життєвих планів і цілей. Це забезпечить задоволеність власним життям і самоактуалізацію людини. Відповідно, суб'єктно-орієнтована психологічна підготовка характеризується поетапним і динамічним процесом розвитку суб'єктності та психологічної готовності до творчого перетворення себе та дійсності.

При цьому суб'єктність тих, хто навчається, у контексті психологічної підготовки визначається ціннісним ставленням до психологічного знання, здатністю до реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії, прагненням до вдосконалення спільної діяльності та спілкування, здатністю перебувати та ефективно діяти в ситуації невизначеності.

На роль особистісного складника в професійній діяльності та психологічній підготовці до неї також указує Г. О. Балл у межах раціогуманістичного підходу, зазначаючи, що передусім важливим є становлення ціннісно-мотиваційного стрижня особистості як детермінанти її професійної спрямованості. Значення професійних знань, умінь і навичок при цьому не ставиться дослідником під сумнів, але, по-перше, наголошується на їх ролі як засобів, інструментів реалізації такої спрямованості; по-друге, у цій інструментальній ролі знання, вміння і навички доповнені стратегіями творчої діяльності, а також вольовими якостями, потрібними для подолання труднощів, що постають на шляху згаданої реалізації, по-третє, у системі засобів, про які йдеться, підвищується питома вага тих, які забезпечують професійне та особистісне вдосконалення. Увага до духовної сторони професійної діяльності та освіта знаходять вияв у розрізненні фахівців, які володіють методами, засобами, техніками своєї справи, і професіоналів, які володіють, крім цього, цінностями, ідеалами і взагалі цілісною професійною культурою [2].

¹ Проект. Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років. – С. 2.

У річці рефлексивно-інноваційного підходу (Д. Колб, Д. Шон та ін.) психологічна підготовка трактується як процес самопізнання та самоусвідомлення професійно важливих рис особистості фахівця в спеціальних формах підготовки, що забезпечують реалізацію творчого потенціалу особистості в інноваційно-розвивальному середовищі. Отже, центральним механізмом, що забезпечує якість психологічної підготовки, є рефлексія, яка, за Д. Колбом, відіграє важливу роль у перетворенні інформації на знання на основі досвіду взаємодії особистості з навколишнім середовищем. Учений твердить, що для того, щоб отримати справжнє знання з практичного досвіду, той, хто навчається, мусить: 1) бути готовим узяти активну участь у набутті практичного досвіду; 2) здатним до рефлексії та осмислення цього досвіду; 3) володіти навичками прийняття рішень і розв'язування проблем для того, щоб використовувати нові ідеї, отримані з набутого практичного досвіду [10].

Відомий американський дослідник Д. Шон у книзі "Навчання рефлексивного практика. Уперед до нового дизайну професійної освіти" описує "рефлексію в дії", відповідно до якої професіонал мусить трактувати виклики в його роботі як різновид імпровізованого навчання на практиці, застосовуючи рефлексію для усвідомлення, оцінки та осмислення набутого досвіду. Дослідник твердить, що така життєва творчість є неодмінним складником процесу професійного становлення й розвитку фахівця.

Указані положення зазнали розвитку в особистісно-діяльнісному підході до психологічної підготовки фахівців (Р. Л. Кричевський та ін.), у межах якого особливу увагу зосереджено на розвитку особистісного складника готовності фахівців до професійної діяльності, яка є, на думку представників цього підходу, істотним важелем підвищення її ефективності.

У річці акмеологічного підходу (О. С. Анісімов, Г. М. Бирюкова, А. О. Деркач та ін.) психологічна підготовка розглядається як невід'ємний складник забезпечення майстерності та професіоналізму, досягнення вершин у професії (професійного "акме"), що передбачає набуття соціально-морального досвіду, ціннісного ставлення до діяльності, мотиваційної готовності на основі узгодження особистістю складних колізій як особистісного, так і професійного розвитку: усвідомлення предмета й умов діяльності (розуміння суті самої професії, її законів), навколишнього соціального та професійного світу, себе як професіонала, а також можливостей самореалізації особистості в контексті життєвого і професійного шляху.

У процесі психологічної підготовки відповідно до такого підходу має сформуватися професіонал як особистість, що володіє нормами професії як у мотиваційному, так і в інструментальному планах, слідує професійній етиці; результативно та успішно, з високою продуктивністю і якістю, здійснює свою трудову діяльність, відзначається розвинутими професійними перспективами, самостійно будує сценарій свого професійного життя, розвиває свою особистість і індивідуальність засобами професії, протистоїть зовнішнім перешкодам, збагачує досвід професії оригінальним творчим внеском, сприяє підвищенню престижу своєї професії в суспільстві та суспільного інтересу до неї.

Важливе значення для розуміння сутності психологічної підготовки особистості до діяльності в умовах змін має компетентнісний підхід (Д. МакКлеланд, І. В. Зимня, Дж. Патрік та ін.), під яким слід розуміти, як це зазначено в Національному освітньому глосарії, визначення результатів навчання на основі їх описів у термінах компетентностей як динамічної комбінації знань, розуміння, умінь, цінностей, інших особистих якостей, набутих реалізаційних здатностей особи до ефективної діяльності. Тут же зазначається, що компетентності не слід плутати з компетенцією (компетенціями) як наданими особою повноваженнями.

Результатом психологічної підготовки за такого підходу є психологічна компетентність науково-педагогічних працівників закладів ППО, яка, на наш погляд, являє собою системну властивість особистості та містить професійно-дієві особистісні установки й властивості щодо засвоєння й ефективного використання психологічної інформації в процесі професійної діяльності, а також відповідні вміння, навички, що дозволяють творчо і якісно здійснювати управління професійним вдосконаленням і особистісним розвитком слухачів системи ППО. При цьому компетенції (знання, навички, здібності, мотиви, цінності та переконання) розглядаються як потенціальні складники компетентності, які роблять фахівця компетентним лише тоді, коли забезпечують ефективне та якісне виконання ним професійної діяльності.

Процесуально-технологічний підхід (Л. М. Карамушка [6] та ін.) акцентує увагу дослідників на процесі та технології психологічної підготовки управлінців. Зокрема, на думку Л. М. Карамушки, психологічна підготовка являє собою процес формування психологічної готовності фахівців до професійної діяльності, що складається з інформаційно-сміслового, діагностичного та корекційно-розвивального компонентів, передбачає використання інтерактивних технологій, а саме: інтерактивних міні-лекцій, практичних занять, групових дискусій, "мозкового штурму", рольових і ділових ігор, аналізу управлінських ситуацій (кейс-стаді), індивідуальних домашніх завдань тощо.

На основі аналізу праць [3; 5; 8; 10] ми дійшли висновку, що близьким до зазначених вище є андрагогічний підхід до психологічної підготовки науково-педагогічних працівників закладів післядипломної педагогічної освіти, побудований на врахуванні особливостей дорослих, які навчаються і при цьому зайняті професійною діяльністю.

На основі праць названих дослідників ми виокремили основні андрагогічні принципи, які можуть бути застосовані в процесі психологічної підготовки науково-педагогічних працівників закладів ППО,

зокрема, принципи: пріоритетності самостійного навчання; спільної діяльності; опори на професійний досвід тих, хто навчається; індивідуалізації, елективності та контекстності навчання та ін. Такі принципи будуються на засадах гуманістичної освітньої парадигми особистісно-орієнтованої освіти, що вважає найвищою цінністю розвиток і самоактуалізацію людини. У межах андрагогічного підходу визначено найбільш оптимальні технології освіти дорослих, що ґрунтуються на застосування інтерактивних і діалогових методів під час групової роботи, орієнтованої на усвідомлення та розв'язання проблем професійної діяльності з використанням минулого досвіду фахівців.

Ми повністю згодні з науковцями, які визначають психологічну підготовку науково-педагогічних працівників закладів ППО як процес формування психологічної готовності до продуктивної участі в ній через низку етапів (інформаційно-смісловий, діагностичний, корекційно-розвивальний), які забезпечують становлення та розвиток психологічної грамотності, психологічної компетентності, психологічної культури особистості.

Відповідно психологічна готовність науково-педагогічних працівників закладів ППО являє собою складне багатоаспектне особистісне утворення, що містить комплекс знань, умінь, навичок, мотивів та особистісних якостей, які забезпечують управління професійним вдосконаленням і особистісним розвитком слухачів системи ППО.

Формування психологічної готовності науково-педагогічних працівників закладів ППО як результату їхньої психологічної підготовки має здійснюватися, на погляд цих дослідників, на засадах гуманістично-ціннісної парадигми особистісно-орієнтованої освіти через: 1) побудову змісту та процесу післядипломної педагогічної освіти на засадах партнерства, спільної діяльності; 2) усвідомлення та врахування в процесі ППО ціннісного ставлення фахівців до дійсності, інших індивідуально-психологічних особливостей й показників особистісного розвитку; 3) створення умов для самоуправління (самопізнання, самоаналізу, саморегуляції, самовдосконалення тощо) своїм професійним вдосконаленням і особистісним розвитком [9, с. 81].

Важливою умовою якісної психологічної підготовки науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти є створення в умовах ППО особливого, науково організованого мікросоціуму, який відрізняється від звичайного соціального середовища вищими за змістом та інтенсивністю характеристиками творчої спільної діяльності та спілкування, гуманістичними груповими нормами та цінностями, інтелектуальною атмосферою тощо. Психологічними умовами, що забезпечують ефективне функціонування такого середовища, є

1) організація спільної взаємозалежної діяльності науково-педагогічних працівників, у ході якої вони реалізують себе як творчі індивідуальності; задовольняють вищі людські потреби; переживають ефект групового почуття корисності для іншого водночас з підняттям власної самоцінності (О. І. Бондарчук);

2) інтенсифікація розумових, емоційних і поведінкових компонентів спільної діяльності через колективні дії з публічною демонстрацією результатів, як, наприклад, проектна діяльність (О. М. Кожарська);

3) установлення рівноправності партнерів у спілкуванні, емоційній відкритості й довірі один до одного, прийняття іншої людини як цінності; толерантність, оптимізм, ставлення до групи як колективу творців тощо (В. І. Слободчиков);

4) соціальне, духовне та предметне збагачення спільної діяльності, переживання почуття причетності до особливостей професійної культури, обговорення актуальних проблем професійної діяльності, місії керівника-освітянина тощо (М. Херрі);

5) виконання системи спеціальних завдань інтерактивної форми, що зумовлюють прийняття та програння соціальної ролі (науково-педагогічного працівника системи ППО) з певними характеристиками, які відповідають фахівцеві, орієнтованому на професійне самовдосконалення та особистісний розвиток (D. A. Kolb);

6) моніторинг досягнень на основі встановлення в процесі спільної діяльності зворотного зв'язку між її учасниками (опитування, бесіди, групові форми спілкування, самозвіти тощо), підкріпленого результатами психодіагностичних методик (J. Patrick).

Висновки і перспективи досліджень. Виокремлено основні концептуальні підходи (суб'єктивний, раціогуманістичний, рефлексивно-інноваційний, особистісно-діяльнісний, акмеологічний, компетентнісний, процесуально-технологічний, андрагогічний та ін.), на основі яких психологічну підготовку науково-педагогічних працівників закладів ППО розглянуто як процес формування психологічної готовності до продуктивної участі в ній.

Щодо перспективи актуальним уявляється створення програми, медичного забезпечення психологічної підготовки науково-педагогічних працівників закладів системи післядипломної педагогічної освіти.

Використані джерела

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Балл Г. О. Психология в рациогуманистической перспективе : избр. Труды / Г. О. Балл. – К. : Основа, 2006. – 408 с.
3. Болтівець С. І. Андрагогіка як вчення про удосконалення дорослої людини / С. І. Болтівець // Післядипломна освіта в Україні. – 2001. – № 1. – С. 47–49.
4. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності: монографія / О. І. Бондарчук. – К. : Наук. Світ, 2008. – 318 с.
5. Змеев С. И. Андрагогика : основы теории, истории и технологии обучения / Сергей Иванович Змеев. – М. : ПЕР СЭ, 2007. – 272 с.
6. Карамушка Л. М. Психологія освітнього менеджменту: навч. посіб. / Л. М. Карамушка. – К. : Либідь, 2004. – 424 с.
7. Олійник Віктор. Проблеми та шляхи розвитку системи післядипломної педагогічної освіти України в сучасному полікультурному суспільстві / В. В. Олійник // Вища освіта України. – 2009. – № 4. – С. 24–34.
8. Пашков В. В., Приходько В. Н., Ястребова В. Я. Андрагогика : курс лекцій для магістрів / Владимир Васильевич Пашков, Валентин Николаевич Приходько, Валентина Яковлевна Ястребова. – Запорожье : Акцент Инвест – трейд, 2014. – 244 с.
9. Хэрри М. G SIGMA [Концепция идеального менеджмента] / Майкл Хэрри, Ричард Шредер; [пер. с англ. В. Егорова]. – М. : ЭКСМО, 2003. – 464 с.
10. Kolb D. A. Learning styles and learning spaces: enhancing experiential learning in higher education / David A. Kolb, Alice Y. Kolb // Academy of Management Learning and Education. – 2005. – № 4. – P. 193–212.

Pryhod'ko V.

ANDRAGOGICAL ASPECTS ESPECIALLY OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF THE TEACHING STAFF OF INSTITUTIONS OF POSTGRADUATE EDUCATION

The article reveals the andragogical aspects especially of psychological training of the teaching staff of institutions of postgraduate education. Reviewed scientific views of domestic and foreign scholars on effective approaches to psychological training of postgraduate education institutions in modern conditions. Examined the psychological conditions that ensure the effectiveness of training of the teaching staff of institutions of postgraduate education.

Postgraduate Pedagogical Education forms an important instrument of the Ukrainian educational system in a certain period in general and, accordingly, social transformations on a qualitatively new level, one of the main instruments of civilised progress and economic development, the real guarantee provision of special requirements to the scientific-pedagogical staff of postgraduate pedagogical education, which should not easy to transfer knowledge appropriate technologies and engineering works, but also represent a piece of professionalism, skill, competence, creative attitude to improve their professional and personal development.

So there is a special psychological training of scientific and pedagogical workers of postgraduate pedagogical education for work in the system, which today is carried out only sporadically there in the absence of the scientific-methodological justification for its content.

It should be noted that some aspects of the researched problem has already been the subject of consideration by scientists. Yes, the conceptual approaches to professional development of personality as the subject of his own life in general and, in particular, in the process of professional activities, provisions, which reveal the fundamentals of mental preparation individual professional activities, educational psychology management; peculiarities of postgraduate pedagogical education in modern multicultural society.

Key words: *scientific and pedagogical workers, psychological training, postgraduate education.*

Стаття надійшла до редакції 30.09.2015